

СИСТЕМА НАВЧАЛЬНИХ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОГО СПЕКТРУ

У статті подано аналіз категорії філологічні науки; розкрито концептуальні засади і технологію створення системи філологічних дисциплін у процесі навчання випускників бакалаврату і магістратури, що спеціалізуються в українській філології.

Ключові слова: *теорія комунікації, розвиток мовленнєвої культури, філологічні дисципліни, студенти-бакалаври і магістранти.*

Останнє десятиліття характеризується підвищеною зацікавленістю вчених-лінгвістів і лінгводидактів проблематикою мовленнєвої комунікації у професійній сфері спілкування (Ф. С. Бацевич, З. І. Гур'єва, О. Н. Зарецька, О. М. Казарцева, Є. В. Ключев, О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук, Н. І. Формановська, О. В. Харченко, О. В. Яшенкова). Звісно, це в першу чергу стосується галузей з так званою посиленою мовленнєвою відповідальністю (педагогіка, політика, юриспруденція, журналістика, медицина), де вміння спілкуватися виступають чи не основною і необхідною передумовою успішної професійної діяльності. Тут, як відомо, повинні працювати професійні комунікатори, тобто фахівці, що демонструють різноманітні варіанти мовленнєвої поведінки й усвідомлено вибирають їх залежно від психологічних характеристик партнера, їх соціально-статусних ролей і комунікативної ситуації. На нашу думку, посилена увага до мовленнєвої поведінки означеної групи спеціалістів пояснюється кількома причинами, з-поміж яких виокремлюємо такі: по-перше, антропоцентризм як загальна тенденція зміщення фокусу наукової уваги на людину-мовця, в т. ч. в основній сфері її життєдіяльності – трудовій; по-друге, бурхливий розвиток інформаційних технологій (інтернет-конференції, інтернет-наради, віртуальне спілкування в чатах і форумах чи за допомогою електронної пошти) зумовив появу значної кількості нових термінів, які, як ускладнюють перебіг процесу комунікації, так і відображають особливий прошарок мовної свідомості – професійний; по-третє, завдяки ринковим відносинам і розгалуженості сфери освітніх послуг в Україні, дедалі частіше головним критерієм відбору абітурієнта до вишу виступають уміння грамотного оформлення усного чи писемного мовлення.

Утім, на жаль, сучасний стан філологічної освіти у вишах України викликає швидше тривогу, ніж уселяє оптимізм. Оновлені стандарти для загальноосвітніх навчальних закладів передбачають високий загальнофілологічний рівень підготовки випускників шкіл, що відповідає вимогам для вступників у ВНЗ філологічного напрямку, а в останньому випадку (автори програми – Л. І. Мацько, О. М. Семенов [7]) вимоги стандартів профільної середньої освіти, навіть вищі за ті, що передбачено стандартами вищої освіти. Чимало і викладачів відзначає той прикрий факт, що за останні роки рівень підготовки абітурієнтів не відповідає вимогам, які висунуто до підготовки майбутніх фахівців – філологів і вчителів української словесності. Водночас у сучасному суспільстві все більше зростає попит на інформативно-увиразнене спонтанне монологічне мовлення як найвищий пілотаж розвитку мовленнєвих здібностей людини. Мовленнєва культура, володіння комунікативною і риторичною компетенцією, комунікабельність посідають одну із ключових позицій у переліку вимог освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр філології». Крім того, з-посеред побажань, які висувають роботодавці-керівники різних освітніх і навчальних закладів, йдеться про те, що фахівець не лише повинен володіти фундаментальними знаннями, демонструючи високий рівень філологічної освіченості, але і приділяти увагу до власного рівня розвитку мовленнєвої культури.

Провідна ідея нашого дослідження полягає в обґрунтуванні поняття «компетентність міжкультурного спілкування» в контексті рідномовної освіти; у збагаченні вітчизняної лінгводидактики вищої школи провідними ідеями і положеннями прагма- і соціолінгвістики, лінгвоконцептології і лінгвокультурології, що стрімко набирають обертів в Україні наприкінці ХХ століття. *Об'єктом* наукового аналізу виступає стан філологічної освіти в профільних університетах, а *метою* цієї розвідки – реалізація авторської технології формування компетентності міжкультурного спілкування з урахуванням ідеї міжпредметної координації, що, на нашу думку, сприятиме створенню загальнометодичної бази і спільного категорійного апарату для низки предметів мовно-літературного циклу.

Традиційно освітня галузь «Філологія», крім української мови і літератури, охоплює цілий спектр навчальних дисциплін, які сприяють усебічному розвитку філологічної мовної особистості. У наш час більш-менш диференційовано різноманітні варіанти підготовки студентів філологічного профілю на рівнях «бакалавр», «магістр», «спеціаліст». До того ж в окремих українських вишах планують або вже розпочато програми з надання другої вищої (філологічної) освіти. Безперечно, такі перетворення слід вітати, але лише поодинокими є випадки, коли спадкоємність між наявними освітньо-кваліфікаційними рівнями забезпечена де-факто. Перед тим як безпосередньо звернутися до розгляду цілей і завдань оновлення філологічної освіти, видається доцільним внести деякі корективи і пояснення щодо того, які академічні дисципліни слід віднести до царини філології.

Уявлення про філологію як універсальну науку, що охоплює різноманітні ділянки знань, відоме ще з давніх часів античності і середньовіччя, зберігшись і до сьогодні. Натомість у питанні про те, які науки слід уважати філологічними немає одностайної думки, власне, як і немає єдиного розуміння у тлумаченні сутності філології. В одних визначеннях (і таких більшість), які наведено в загальнофілологічних працях учених і навчальній літературі, починаючи з другої половини ХХ століття, філологію тлумачать у вузькому сенсі, як: «сукупність наук, які вивчають культуру різних народів, насамперед у тому вигляді, в якому вона втілена в мові, в писемності, в художній літературі» [1, с. 14]; або «вивчення всього, що пов'язано зі словом і першопочатково з писемним словом ...» [4, с. 49]; чи «філологія вивчає мову у зв'язку з історією (...), історичний аналіз, потлумачений філологією, виглядає як знаходження кожному тексту певного місця в історичній послідовності самих текстів» [5, с. 279]. Переважно тільки про гуманітарні науки, тобто науки про людину і її культуру, йдеться у більшості визначень, зафіксованих нами в енциклопедичних словниках і лексикографічних джерелах, пор.: «Філологія – співдружність гуманітарних дисциплін (...), що досліджують духовну культуру людства через мовний і стилістичний аналіз писемних текстів. Текст у всій сукупності своїх внутрішніх аспектів і зовнішніх зв'язків – вихідна реальність» [10, с. 544]; «Філологія – ділянка гуманітарного знання, що має своїм безпосереднім об'єктом головне втілення людського слова і духу – текст» [6., с. 592]; «Філологія – сукупність наук, предметом вивчення яких в різних аспектах є мова і література: мовознавство, літературознавство та допоміжні – джерелознавство, текстологія, палеографія» [8, с. 697]. Як бачимо, до гуманітарних наук належать історія, мовознавство (лінгвістика), літературознавство (теорія й історія літератури), текстологія, джерелознавство, палеографія і под.

В інших визначеннях, запропонованих ученими, межі філології, а відповідно, і складу філологічних наук значно розширені. Дослідники (Ф. А. Вольф, Г. Й. Винокур, О. А. Чувакін) пропонують долучити до її складу не лише гуманітарні, а загалом усі науки, що мають стосунок до вивчення писемних текстів, а через них і мови, і літератури, й історії, й духовної культури людства. У такому випадку коло допоміжних філологічних дисциплін розширюють ще за рахунок уведення так званих несловесних дисциплін, у яких реальність утілена не у формах мови, наприклад, археологія, географія, нумізматика, міфологія, хронологія, мистецтвознавство тощо. Цілком очевидно, що згідно з останніми науковими позиціями, філологія – це вже не просто сукупність наук, а ціла ділянка гуманітарного (і не тільки!) знання, що передбачає обізнаність із елементами акустики, психології, соціології, історії, теорії інформації, статистики, етнографії, антропології, культурології, кібернетики, географії, філософії, політології і т. ін. Виходячи з цього, стає і неможливим визначення універсального складу філологічних наук, оскільки професія сучасного фахівця-філолога потребує знань і вмінь з різних наукових галузей. Цей факт, на нашу думку, посилюється зокрема і постійним збільшенням накопичувальних знань, удосконаленням й урізноманітненням методів і процедур дослідження, а отже, неминучою взаємодією філології як із соціальними, так і природознавчими науками. Натомість поява таких гібридних дисциплін, як когнітивна лінгвістика, етнопсихолінгвістика, лінгвогеографія, лінгвостатистика, лінгвокультурологія, комп'ютерна і корпусна лінгвістика, філософія мови і под., не тільки не применшує значущості класичної філології, а й, навпаки, збагачує й осучаснює її новими можливостями.

Аналіз чинних навчальних планів, складених і реалізовуваних профільними вищими навчальними закладами з напрямку 8.020303 «Філологія. Українська мова і література», засвідчує, що здебільшого вони наповнені дисциплінами, ключовими словами в назвах яких є «мова» і «література». Це виглядає цілком природно, якщо оцінювати зміст і призначення філологічної освіти, виходячи тільки з її традицій, якщо визнавати, що випускник-філолог посяде своє місце переважно серед дослідників і або викладачів-мовників, літературознавців, фольклористів. «Але це не здається природним, якщо виходити з нової реальності, а вона, – як справедливо зазначає О. А. Чувакін, – є такою: сучасна філологія має більш широкий спектр професій, які почасти перебувають на перехресті літературознавства, лінгвістики і фольклористики, пов'язані зі суміжними та міждисциплінарними сферами діяльності» [9, с. 123], скажімо, спеціаліст зі зв'язків з громадськістю та реклами, інформаційно-видавничої діяльності, лінгвістичної експертизи текстів, фахівець з PR-технологій і мови ЗМК тощо. Про це також відзначає і Т. Д. Венедиктова в аналітичному огляді нових професій «словесності» [3].

Отже, цілі і завдання підготовки філолога-україніста, який володіє рідною мовою на рівні філологічно освіченого носія, реалізуються в процесі вивчення студентами значної кількості взаємопов'язаних дисциплін, що забезпечують теоретико-практичну підготовку майбутнього філолога. Цьому сприяють, принаймні, два виокремлені нами принципи рідномовної освіти у ВНЗ: *інтеграційно-міждисциплінарний і принцип профільної підготовки бакалаврів і магістрів філології*.

Умовами інтеграції, як відомо, є наявність у змісті освіти розрізаних елементів та об'єктивних підстав для їх взаємодії; забезпечення синтезу цих елементів, а не звичайного сумарного поєднання; скерованість процесу на утворення системи, що має властивості цілісності (О. Я. Данилюк, В. І. Капінос). Інтеграцію тлумачать як «поняття, що означає зв'язок окремих (диференційованих) частин, процес становлення системи, процес взаємодії, внаслідок чого народжується нова цілісність, яка не зводиться до суми її частин» [2, с. 119]. На міждисциплінарному рівні інтеграція, розглядувана в аспекті теми нашого дослідження, забезпечується і здійснюється за рахунок створення наскрізної програми мовленнєвого розвитку студентів, яка базується на встановленні природних зв'язків між навчальними дисциплінами, що забезпечують профільну підготовку за напрямом «Філологія» на ОКР «бакалавр – спеціаліст – магістр».

Склад філологічних дисциплін, передбачуваних навчальними планами університетів, задіяних у педагогічному експерименті (Одеса, Херсон, Київ, Житомир, Полтава, Луганськ, Бердянськ, Переяслав-Хмельницький, Львів, Кам'янець-Подільський), визначався відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки у класичних і педагогічних університетах. Для кожного рівня наявні інваріантні складові (ядро), що закладають основу для подальшої спеціалізації, здійсненої за допомогою додаткових (периферійних) філологічних дисциплін. Так, скажімо, ядро базового рівня охоплює такі курси, як «Сучасна українська літературна мова», «Історія української літератури», ядро вузько філологічного профілю – «Українська діалектологія», «Історична граматика», «Загальне мовознавство», «Теорія літератури», «Усна народна творчість», «Світова література» і т.ін.; ядро широко філологічного рівня – «Риторика», «Педагогічна майстерність», «Лінгвосоціологія», «Лінгводидактика вищої школи», «Порівняльне літературознавство», «Основи мовленнєвої комунікації» тощо. До периферійних дисциплін, які забезпечують додаткову філологічну підготовку, можна віднести: лінгвокультурологію, історію лінгвістичних учень, культуру мовлення, педагогічну антропологію, педагогіку вищої школи, філософію і т.ін.

Якщо ми звернемося до фактів історії, то побачимо, що першоосновою виникнення всіх філологічних наук є саме текст. Водночас текст як традиційний базовий об'єкт філології зазнає значних змін у тлумаченні своєї сутності. Так, активізувалося дослідження змішаних або креолізованих текстів, створюваних засобами різних знакових систем; у соціокультурному просторі України й освітньому середовищі зокрема дедалі більшого значення набувають тексти не художні (політичні, рекламні, юридичні, релігійні), а також Інтернет-тексти, тексти-графіті, гіпертексти, які активно конкурують з текстами художньої літератури. Таким чином, у фокусі уваги сучасної філології опинилися не тільки тексти високохудожні і зразкові, а й увесь спектр різноманітних текстів – від писемних, усних і віртуальних. Зрозуміло, ця обставина не змогла не вплинути на вигляд сучасної вітчизняної філології: для неї виявилися значущими і науково затребуваними такі ділянки досліджень, як категорія «спілкування», семіотика, герменевтика, риторика, теорія дискурсу, що надалі послугувало підґрунтям для поступу теорії тексту й перетворення її на одну із базових дисциплін мовно-літературного циклу. Утім, у контексті реформування філологічної освіти у вищій школі видається доцільним розширити традиційну ділянку філології («Лінгвістичний аналіз художнього тексту», «Текстознавство», «Філологічний аналіз тексту») за рахунок уведення дисциплін: «Дискурс-аналіз тексту», «Теорія твору», «Текстознавство», що сприятимуть новому рівню прочитання й осмислення творів художньої літератури (і не тільки!).

Таким чином, наша наукова позиція знайшла своє відображення в розумінні того, що інтеграційно-дисциплінарний принцип як панівний у процесах модернізації вищої філологічної освіти передбачає розширення сфери соціогуманітарних знань, а передусім формування навичок і вмінь роботи з текстом / дискурсом. Ці знання, навички і вміння разом із сукупністю певних якостей особистості студента складають його загальнофілологічну освіченість, формування якої стає успішним при чіткому визначенні її суті. На нашу думку, означений феномен можна вважати цілком сформованим при наявності таких компонентів: *лінгвістичного* – вміння і навички, що забезпечують нормативне володіння мовою; *загальногуманітарного* – ерудованість, що ґрунтується на системному вивченні гуманітарних наук (історія, культурологія, психологія, педагогіка); *особистісного* – духовних якостей особистості, норм поведінки, моральних цінностей; *самоосвітнього* – навички самостійної роботи, готовність до постійного самовдосконалення в царині філології і суміжних наук; *стратегічного* – вміння застосовувати набуті знання з різноманітних галузей у реальній професійній діяльності; *соціального* – готовність працювати з представниками різних соціальних груп, дотримуючись норм культурної етики й обираючи доступний і зрозумілий конкретній аудиторії спосіб викладу думок; *інформаційного* – наявність інформаційної культури, що дозволяє використовувати новітні інформаційні технології в науково-дослідницькій роботі; *естетичного* – наявність здібності до творчості або захопленість різними видами мистецтв (художня література, музика, живопис, театр, народна творчість, кіномистецтво).

Фундаментальні зміни у філології, головна з яких полягає в тому, що до об'єктів філології кінця ХХ – початку ХХІ ст. увійшов не тільки текст, але й природна людська мова і сам *homo loquens* [9, с. 123 – 134], спричинили ту обставину, що мовленнєва комунікація як одна зі складових теорії комунікації увійшла до складу професійної діяльності філолога – як бакалавра, так і магістра. Так з'явилася можливість теоретичного і прикладного вивчення мовленнєвої комунікації в системі навчальних дисциплін функціонально-комунікативного спектру (вступ до теорії комунікації, дискурсологія, стилістика і культура мови, неориторика (бакалаврат)), а також в освітньо-професійних програмах з підготовки магістрів філології (теорія і практика мовленнєвої комунікації, Інтернет-комунікації, міжкультурна комунікація тощо). На цій підставі створюються умови для навчання комунікативної взаємодії в процесах спілкування – в ситуаціях стандартних (бакалаврат) і нестандартних (магістратура) та здійснюється реальна можливість оволодіння студентами активними й інтерактивними методами міжкультурного спілкування, способами досягнення оптимізації процесів комунікативно-мовленнєвої діяльності.

Принцип профільної підготовки бакалаврів української філології дозволяє, на нашу думку, вибудувати й освітньо-професійну програму спеціалізації бакалаврів відповідно до розуміння того, що комунікативна складова підготовки визначається змістом відповідного профілю. Зрозуміло, особливості підготовки філологів-бакалаврів передбачають поєднання двох основних положень: фундаментальності і варіативності – при збереженні питомої частки відповідної спеціалізації. Це посилює значущість дисциплін, які входять в основні модулі, і завдання яких

полягає у формуванні у випускників компетенцій, необхідних для професійної діяльності в галузі філологічної освіти. Уведення профільної підготовки з прикладної філології дозволяє або ознайомити студентів з кількома професіями філолога, або надати їм можливість глибоко опанувати одну з них. Наведемо перелік навчальних дисциплін функціонально-комунікативного спектру, згрупувавши їх у кілька циклів:

- дисципліни гуманітарного, соціального й економічного циклу, що формують поглиблене уявлення про людину: семіотика, лінгвістична герменевтика, когнітивна лінгвістика, теорія мовленнєвого впливу і под.;
- дисципліни, які надають початкове уявлення про профільний фах: вступ до мовознавства, вступ до літературознавства і завершальне – формування відповідних компетенцій: методика викладання української мови, шкільний курс української та зарубіжної літератур з методикою викладання;
- дисципліни, які закладають підґрунтя компетентності міжкультурного спілкування й основи профільних компетенцій:
  - академічні дисципліни, передбачені стандартом: історія української літератури і критики, світова література, сучасна українська літературна мова, лінгвістичний аналіз художнього тексту і под.;
  - інші, скеровані на вивчення окремих об'єктів, наприклад: практична риторика, українська мова за професійним спрямуванням, основи наукових досліджень тощо;
  - дисципліни, спрямовані на поглиблене вивчення загальних і часткових проблем тексту і мовленнєвої комунікації як об'єктів професійної діяльності, наприклад: іноземна мова (практичний курс), основи теорії тексту і дискурсу, культура мови, практикум з виразного читання (включаючи спецкурси і спецсемінари);
  - дисципліни, що забезпечують оволодіння методами і прийомами розв'язання практичних завдань в основних сферах педагогічної і філологічної діяльності, як-от: педагогічна майстерність, вікова психологія, основи прикладної лексикиграфії, філологічний консалтинг, Інтернет-комунікації і дистанційне навчання і т. ін.

На окрему увагу заслуговують освітньо-професійні програми підготовки спеціалістів і магістрів з напрямку 8.02030301 «Філологія», оскільки у структурі кожного ОКР потенційно наявні фахові навчальні дисципліни комунікативно-мовленнєвої спрямованості. Так, програма з підготовки спеціаліста передбачає поглиблене засвоєння певної ділянки мовленнєвої комунікації, суміжних і міждисциплінарних зв'язків учення про теорію і практику комунікації. У межах магістратури стає можливим здійснення цілої низки програм, пов'язаних із усною і писемною комунікацією, рівнями і сферами комунікації (міжкультурна комунікація, PR- і рекламна комунікація, політична лінгвістика) і текстом (дискурсом) як об'єктами філології, наприклад: «Основи перекладу і літературного редагування», «Комунікативно-риторичний тренінг», «Дискурсологія», «Актуальні напрями сучасної лінгвістики» тощо.

Як бачимо, у світовій та вітчизняній філології і лінгводидактиці виразно окреслилася й активізувалася тенденція як до інтеграції наукових досягнень, так і до інтегрування різних навчальних дисциплін. Звідси можливо стверджувати, що сучасна філологія і коло філологічних наук мають більш складну й об'ємнішу структуру, ніж традиційна філологія, що панувала до середини ХХ століття. Співдружність літературознавства і мовознавства має відчутне спільне ядро, створюване, принаймні, загальнофілологічними дисциплінами, а також периферію – дисципліни, що забезпечують додаткову філологічну підготовку. Дисципліни спеціалізації щільно пов'язані з академічними дисциплінами, що закладають фундамент філологічної освіти (історія української мови, історія української та зарубіжної літератур, теорія літератури, загальне мовознавство), а також із загальними гуманітарними і соціально-економічними, як-от: філософія, психологія і педагогіка, історія і культурологія, риторика тощо. Саме цим і забезпечується єдність і спадкоємність гуманітарних, зокрема філологічних, наук в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Визнання мовленнєвої комунікації одним із об'єктів професійної діяльності випускника-філолога відкриває *перспективи* інтеграції програм підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів філології, з одного боку, й координації інших дисциплін (психології, педагогіки, інформатики, історії, філософії) – з іншого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будагов Р. А. О некоторых общих проблемах филологии / Р. А. Будагов // Филологические науки. – 1976. – № 1. – С. 12 – 16.
2. Валицкая А. П. Образование в России: стратегия выбора: [монография] / А. П. Валицкая. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 1998. – 128 с.
3. Венедиктова Т. Д. Новые профессии «словесности» / Т. Д. Венедиктова // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. – 2004. – № 6. – С. 116 – 122 с.
4. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – М.: Просвещение, 1967. – 542 с.
5. Рождественский Ю. В. Общая филология / Ю. В. Рождественский. – М.: Фонд «Новое тысячелетие», 1996. – 526 с.

6. Русский язык: энциклопедия / [гл. ред. Ю. Н. Караулов]. – М.: Большая российская энциклопедия; Дрофа, 1997. – 721 с.
7. Українська мова. Програма для профільного навчання учнів ЗНЗ. Філологічний напрям, профіль – українська філологія. Профільний рівень / [укл. Л. І. Мацько, О. М. Семенов]. – К.: Грамота, 2011. – 208 с.
8. Українська мова: енциклопедія / [редкол. В.М.Ру-санівський, О. О. Тараненко та ін.]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
9. Чувакин А. А. Курс основ филологии: к проблеме модернизации высшего филологического образования / А. А. Чувакин // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. – 2006. – № 2 – С. 123 – 134.
10. *Языкознание*: большой энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

Подано до редакції 24.10.12
